

Fra gejstligt til verdsligt tilsyn

Af Vagn Skovgaard-Petersen

I folkeskolens historie hører 21. juni 1935 til de skelsættende datoer. Den dag udnævntes – med virkning fra 1. maj samme år – 18 amtsskolekonsulenter til tjeneste i de gamle kongerigske amter, altså nord for Kongeåen. Stillingen var ny, oprettet i henhold til lov om folkeskolens styrelse og tilsynet med private skoler af 20. maj 1933. Den var honorarlønnet og tidsbegrænset, – udnævnelsen gjaldt for seks år. Først ved skoletilsynsloven af 12. april 1949 blev amtsskolekonsulenterne kgl. udnævnte tjenestemænd på embedstid. Forbilledet blev da, som det skal vises, hentet i Sønderjylland.

Rigsdagen havde i 1933 bestemt ved lov, at amtsskolekonsulenter skulle udpeges blandt de i amtet virkende lærere. Mindst ti års lærergerning i folkeskolen var en betingelse. Blandt ansøgerne skulle skoledirektionen i amtet indstille tre lærere, mellem hvilke undervisningsministeren så måtte foretage sit valg. Den udpegede skulle forblive i sin stilling som lærer, men undervisningen måtte besørges af en vikar.

Om den nye virksomhed handlede lovens § 18: *»Amtsskolekonsulenten er Skoledirektionens pædagogiske Raadgiver. I øvrigt er det hans Opgave at være vejledende og raadgivende for de under Direktionen hørende Folkeskoler, der ikke forbereder til nogen statskontrolleret Eksamen. – Han besøger Amtsråadskredsens Skoler efter Anmodning af Skolemyndigheder eller efter Tilkaldelse af den eller de ved en Skole ansatte Lærere«*. Det var ord, der var afvejet med decimaler.

Konsulenten blev imødeset med en ikke ringe skepsis – kollegial, akademisk, politisk. Var han en »barsk Inspektør«? Eller en juridisk dilettant? Født i et politisk spil om det gejstlige tilsyn med folkeskolen kunne han misbilliges som skalkeskjul for en uønsket sækularisering. Det var en svær fødsel. En tilsynsmand under tilsyn var en mærkelig nyhed.

De udpegede, der skulle give stillingen indhold og mening, var alle lærere ved landsbyordnede skolevæsen. Langt de fleste var førstelærere,

en enkelt var overlærer (skoleinspektør) i Give. Når købstadlærere således i praksis blev udelukket – skønt ikke i princippet – skyldtes det, at købstædernes skolevæsener ikke skulle sortere under skoledirektionerne, men stod direkte under ministeriets tilsyn.

De nyudnævnte pionerer var følgende:

Københavns amt: Ebbe Stephansen (Himmelev)
Frederiksborg: L. C. Jensen (Gilleleje)
Bornholm: Otto A. Nielsen (Østermarie)
Holbæk: Axel Jensen (Kvandløse)
Sorø: Hans Jørgen Hansen (Frederiksberg ved Sorø)
Præstø: H. P. Jørgensen (Aashøj)
Maribo: Ole Hessilt (Nørre Alslev)
Odense: Christoffer Hansen (Mesinge)
Svendborg: Herluf Jepsen (Ringe)
Aalborg: Jens Mikkelsen Lauritsen (Frejlev)
Hjørring: Peder Mortensen Hanghøj (Dronninglund)
Thisted: Chr. Mejlgaard (Sundby på Mors)
Viborg: Bertel Villumsen (Løvring)
Ringkøbing: Jakob L. Jakobsen (Snejbjerg)
Aarhus: Jens Drengsgaard (Grundfør)
Randers: Søren Stegger Nielsen (Asferg)
Ribe: Jens Dige (Bække)
Vejle: Johs. Jeppesen (Give).

Flere af de udnævnte havde gjort sig bemærket i offentlig sammenhæng, som medlemmer af sogneråd, menighedsråd o.l. Stegger Nielsen var medlem af landstinget for Venstre, Ebbe Stephansen, Axel Jensen, Jens Drengsgaard og Peder Mortensen Hanghøj var medlemmer af Danmarks Lærerforenings hovedbestyrelse, Axel Jensen som foreningens formand.

I denne artikel er det hovedsagen at belyse stillingens historiske nyhed, dens princip. En kommende artikel er et forsøg på at vurdere, hvordan den nye embedsmand klarede de større konflikter, der opstod enkelte steder i de følgende årtier.

Det gejstlige tilsyn

Dette tilsyn havde i det 19. århundrede været garanten for gennemførelsen af den almindelige undervisningspligt. Frederik VI havde handlet klogt, da han i 1814 mobiliserede biskopper, provster og præster som tilsynsførende med folkeskolens undervisning og opdragelse. Den danske befolkning var kommet i skole.

Det overordnede tilsyn lå i Danske Kancelli, fra 1848 i Kirke- og Undervisningsministeriet, siden 1916 i Undervisningsministeriet. Hertil indgav biskopperne deres visitatsberetninger. Balle, Mynster, Skat Rørdam og alle de andre har i sommermånederne år efter år gennemrejst deres stifter i hest og vogn, gjort notater, vejledt, opmuntret og formanet. Disse visitatser har haft præg af festlighed og omsorg, men også af embedsmagt. Maleren Carl Thomsen har fastholdt stemningen i sit klassiske billede fra 1888: *Middag efter Bispevisitats* (Statens Museum for Kunst). Biskop D. G. Monrad glad og myndig for bordenden, præsten byder velkommen, sognets lærere sidder med til bords. Det var en højtidssdag med et midtpunkt.

Også i vort århundredes første årtier var bispevisitatserne begivenheder i sognene. Derom findes adskillige vidnesbyrd. Her gengives en beskrivelse, som Harald Ostenfeld, Københavns biskop, skrev ca. 1930 få år før bispevisitatsernes ophør i henhold til skolestyrelsesloven 1933.

»For mig former en Visitats sig væsentlig saaledes, at jeg tager ud Lørdag Morgen og besøger denne Dag 2-3 Skoler i vedkommende Pastorat. Besøget i Skolen bliver gerne en Skolefest for Børnene, ikke en indgaaende Eksamination; jeg kommer kun i Skolens øverste Klasse. Vi begynder med at synge en Salme, hvorefter Dansk læsning foregaar. Under Læsningen, som giver et ganske godt Indblik i Klassens Standpunkt, ser jeg i deres Stilebøger. Derefter taler Læreren med dem om et opgivet Emne i Danmarkshistorien – dette vælges ud af, hvad der er gennemgaaet den sidste Maaned. Paa samme Maade opgives et Emne i Kristendomskundskab, og naar Lærers Samtale er til Ende, fortsætter jeg denne ved at tale med Børnene i et lille Kvarter. Vi slutter med at synge en af de indøvede Sange. Det hele varer ca. 1 Time. Mit Indtryk er, at der arbejdes godt i den danske Folkeskole. Selvfølgelig er der Forskel; men kun 2-3 Gange i min lange Bispetid har jeg været nødt til at henlede Undervisningsministeriets Opmærksomhed paa Skolens Standpunkt, for at der kunne blive foretaget en Undersøgelse ...

Aftenen tilbringes i Præstegaarden i Samtale med Præsten. Kirkebøgerne og andre Embedsbøger efterses. Søndag Kl. 10 er der Gudstjeneste, hvor Præsten prædiker over Dagens Tekst. Derefter har jeg en Samtale med de sidste 3 Aars Konfirmander. Denne er ikke en Eksamen, men en jævn Samtale, som de Unge som oftest er interesserede i. Da jeg for en halv Snes Aar siden gik med Overvejelser, om jeg ikke burde afløse denne Tale med de Unge med en Tale til dem, havde jeg en Søndag min gode Ven Højskoleforstander Jacob Appel med mig, og jeg talte til ham om Sagen, hvorefter han sagde: »Dette maa Du paa ingen Maade opgive, saalænge Du kan faa de Unge til at møde« ... Efter Samtalen med de Unge slutter jeg da med en kort Tale til Menigheden. Derefter har jeg Søndag Eftermiddag Møde med Menighedsraadet, med hvem jeg taler om de aandelige Forhold i Sognet og om deres Forhold til deres Præst. Ved disse Visitatsbesøg kommer Biskoppen i Forbindelse ikke alene med Præst og Lærere, men ogsaa med Skolekommissionsmedlemmer, Sogneraadsformænd og Menighedsraad«

Dette biskoppelige tilsyn var sjældent noget kontroversielt. Men en mere håndfast kontrol med undervisningen var provsternes visitatser, der oftest kom uanmeldt – forankret i anordningen 1814, »at *Directionens Lemmer og fornæmmelig Amtsprovsten flittigen skal besøge Skolerne, og paase, at Skolelærerne saa vel som Skoleforstanderne og andre Skolecommissionens Medlemmer troligen opfylder deres Pligter*«. Provsten repræsenterede det regionale tilsyn, der var krumtappen i systemet, provstidirektionen. Den traf alle vigtige beslutninger, havde kaldsretten til lærerembeder, førte korrespondancen med ministeriet, indgav årlige beretninger dertil. Amtmanden var formand i skoledirektionerne, der desuden havde et tredje medlem, udpeget af amtets skoleråd. Men det var provsten, der var forretningsførende og visiterende og derfor i praksis den mest indflydelsesrige.

Der foreligger ikke nogen undersøgelse af provstens virksomhed som tilsynsmand. De følgende bemærkninger bygger på stikprøver i enkelte provstearkiver. Det kan næppe anfægtes, at der stod respekt om provsten.

Han kendte lærerne og havde magt over dem. Det var en styrke, at han i systemet var på distance. Han var ankermand, hvis en lærer var kommet i strid med præst eller befolkning.

Der var magtglade provster, og de kunne naturligvis være utålelige for både duelige og uduelige lærere. Et barsk eksempel fra 1880'ernes Bornholm er givet af Roar Skovmand (Årb. f. Dansk Skolehistorie 1973, s. 60). Eksemplerne fra dette århundrede tyder på moderation. I visitatsbøger findes hyppigt korte bemærkninger om et gunstigt indtryk af skolen, om savnet af et vægkort, om det generelle forhold mellem skole og befolkning. Men naturligvis forekom der konflikter. I et sogn var der ophidselse over en affære mellem læreren og brugsmandens kone. Mindeligt og myndigt greb provsten ind og forklarede de implicerede, at det ville han ikke have. Så var det ordnet. Præsten fik en næse for sin nævenyttighed i sagen. – Det er ikke helt sjældent, man i dette århundredes første årtier i bladet Folkeskolen kan finde en hjertelig tak til en afgående meriteret provst for hans kloge og humane tilsynsvirksomhed, underskrevet af provstiets lærere. Der findes også overleveringer om arrogance hos både provst og skolekommissioner, når ansøgere til et ledigt kald var indkaldt til syn og samtale.

Det var imidlertid på sogneplanet, tilsynet var mest personligt og derfor mest sårbart. I landsognene var præsten født formand for skolekommissionen. Her var parterne tæt på hinanden, og meget beroede på takt og finfølelse. Det kunne blive uudholdeligt, hvis præsten betragtede lærerne som sine undergivne og talte magtsprog på kommissionens vegne. Der findes eksempler derpå også fra dette århundrede.

Ved århundredskiftet havde dette tilsyn historisk opfyldt sin mission og for så vidt udspillet sin rolle. Den altovervejende del af befolkningen havde nu accepteret skolegangens nødvendighed. Antallet af ulovlige forømmelser var klart nedadgående. Lærerens position havde modsat retning. Han var under forandring fra en lidt pudsig figur i københavnerpressens streg til en mere selvsikker foregangsmand. Det var en udvikling, der havde taget fart under forfatningskampen, da læreren blev uundværlig i lokalsamfundet som initiativtager og organisator. Det har næppe heller skadet standens anseelse, at to folkeskolelærere blev Venstre-høvdinge, **Christen Berg** og **J. C. Christensen**, sidstnævnte endog kultusminister i 1901 og konseilpræsident fire år senere. Danmarks Lærerforening arbejdede fra 1874 periodevis henimod en afvikling af det gejstlige tilsyn, skønt ikke altid med medlemmernes opbakning.

Det var således historisk rigtigt, at lærerne fra 1904 fik udtaleret over for skolekommissionerne i sager vedrørende undervisningen. Ligeledes at landsbylærerne slap for opgaver som rengøring af kirken og ringning med kirkeklokkerne, og at forbindelsen mellem lærerstillingen og de kirkelige tjenester som organist, kirkesanger og kirkebogsfører blev løst ved menighedsrådsloven i 1922.

Inden for en overskuelig årrække måtte det gejstlige tilsyn formentlig indskrænkes eller afvikles helt. Landemodet i Ribe stift erklærede sig i 1907 som tilhænger af skolens frigørelse fra det gejstlige tilsyn undtagen for religionsundervisningens vedkommende: præsten burde ikke længere være »født« formand for skolekommissionen.

Danmarks Lærerforening holdt i august samme år delegeretmøde i Tivolis koncertsal. Kravet om et »fagligt« tilsyn blev nu til foreningens officielle politik, defineret således: *»et vejledende, pædagogisk uddannet Kredstilsyn, udført af Konsulenter for hver Skoleraadskreds, der vælges blandt Skolens Mænd og Kvinder og fører Tilsyn med samtlige Fag. Konsulenten skal have bestaaet Lærereksamen og have virket i Skolens Tjeneste i 10 Aar«*. Her lå amtsskolekonsulenten i svøb.

To år senere spurgte Lærerforeningen sine medlemmer, om de ønskede, at præsten skulle være »født« tilsynsmand i folkeskolen. Herpå svarede 2545 nej, 860 ja. Endvidere blev de spurgt, om religionsundervisningen burde bevares i folkeskolen. Her svarede 2993 et ja, medens 377 ikke ønskede det.

Et verdsligt tilsyn og en afkristning var således to forskellige ting. Hovedsagen måtte være at få gennemført en omlægning, der ikke betød et skår i forholdet mellem kirke og skole, endsige nogen afkristning af skolen. Skolen kunne ikke længere være tjent med afhængigheden. En løsning måtte findes på det politiske plan.

Venstre i vânde

På socialdemokratisk foranledning nedsatte den radikale kultusminister **M. C. B. Nielsen** i 1909 en tilsynskommission, der gennem to år kulegravede sagen. Meningerne var mange, men der var bred tilslutning til, at den lokale skolekommission ikke længere burde udpeges af kommunalbestyrelsen – den skulle i stedet vælges af beboerne. Præsten skulle ikke være født formand, men dog født medlem. Provstens og biskoppens tilsyn skulle bortfalde – provsten erstattes af en amtsskolekonsulent med vejledende tilsyn. Biskoppen skulle fortsat have ret til at samle børnene i de

ældste klasser til samtale i kirken om den kristne børnelærdom. Den kristne forankring måtte ikke antastes.

På det grundlag spillede den nye kultusminister **Jacob Appel** ud med et lovforslag i slutningen af 1911. Han var venstre-mand, grundtvigianer, forstander for Askov folkehøjskole. Forslaget var moderat: præsten fortsat medlem af skolekommissionen, men ikke født formand, provsten fortsat medlem af skoledirektionen, biskoppen med den af kommissionen foreslåede samtaleret. Det fik Appel ikke folketinget med på. Her ville man af med præsten som født medlem og have provsten ud af direktionen, hvor han skulle erstattes af konsulenten: en lærer, beskikket for seks år efter indstilling fra kredsens lærere. Landstinget nedstemte folketingets forslag. Der gik partipolitik i sagen.

Dette blev tydeligt trukket op i den store skolekommission, der arbejdede fra 1919 til 1923. Det socialdemokratisk-radikale standpunkt var – kort udtrykt – et ønske om afskaffelse af det gejstlige tilsyn, der måske nok var human, men til gengæld også initiativfattigt. De konservative ville bevare dette tilsyn: det var trygt for skolen og forældrene; samarbejdet mellem hjem, skole og kirke sikrede, at næste generation fik et kristent livsgrundlag.

Venstre havde derimod svært ved at finde sin holdning. Og den ville blive afgørende, bl.a. fordi partiet havde nøglemagten i landstinget. I den store skolekommission udtrykte bl.a. Klaus Berntsen i en mindretalserklæring, at nok kunne man ønske skoledirektionen en sagkyndig bistand, men man *»ønsker ikke at indføre saadanne Amtsskolekonsulenter, der vil føle sig som Inspektører for Folkeskolen og søge at paatrykke Undervisningen i Skolerne deres Præg. Folkeskolens Lærere har hidtil kunnet glæde sig over Frihed i deres Undervisning, og Mindretallet ønsker ikke, at denne Frihed skal berøves dem«*. Det var den tidligere friskole-lærer, der talte.

Men hvad ville Venstre? Partiet havde bag sig en traditionsrig mistillid til embedsmænd. Magten ud til sogneråd og menighedsråd havde været fremgangsrige mærkesager. Det kommunale og decentrale havde appel i partiet. Det gejstlige embedsmandstilsyn måtte støde an mod denne tradition.

Der var andet, der trak i modsat retning. Venstre ville ikke være med til en afkristning af folkeskolen. Forbindelsen mellem kirke og skole havde været til folkegavn, – udtrykt f.eks. af Marie Christensen, J. C.s søster, i den store skolekommission: Uden et kristent værdigrundlag ville næste generation blive til fals for allehånde ateistiske og socialistiske påfund.

Dertil kom, at de gejstlige embedsmænd jo ikke var så statslige endda. De var folkekirkelige, og de havde stedse vist kendskab og hensyn til den lokale sammenhæng. Kirken var blevet en sogne- og menighedskirke. Og hvad kunne man ikke vente sig af et nyt fagligt tilsyn på regionalt plan? Professionelle inspektører, ovenikøbet pædagoger på fuld tid. Det ville blive mere bureaukratisk end det gejstlige tilsyn. Endnu under de sidste forhandlinger i folketinget i foråret 1933 kunne Hans Pinstrup udtrykke synspunktet: *»Disse Amtsskolekonsulenter skyldes intet Ønske fra Befolkningens Side, men derimod fra Lærernes ... Og er Amtsskolekonsulenten for teoretisk indstillet, er der Fare for, at han kan virke som en Hindring for en Lærers Undervisning paa den for ham særegne, men dog værdifulde Maade; der er Fare for, at der kan øves et Tryk, saa at Undervisningen bliver mere upersonlig og mere efter teoretiske Linier«.*

Venstre var blevet et hus, der var i splid med sig selv, og det forblev ikke upåagtet. Det fremgik f.eks. af en artikel i Højskolebladet i januar 1931 om det gejstlige tilsyn. Den var skrevet af Oscar Geismar, journalist, valgmenighedspræst, fra 1931 sognepræst ved Christiansborg Slotskirke, midtergrundtvigianer. Med udgangspunkt i Indre Mission var der ved at rejse sig en folkestemning, skrev han, for præstens fortsatte virke i skolens tilsyn, – *»og da Missionen jo efterhaanden har store Prioriteter i Venstres Hus og er kendt som en skrap Fordringshaver, er det ikke godt at vide, hvordan denne puniske Krig ender. Sandsynligst dog med et Forlig, som paa een Gang afskaffer og bibeholder Præsten. Denne Art af firkantede Cirkler er jo det politiske Livs egentlige Finesse«.*

Geismar havde ikke uret i, at der omkring 1930 var en voksende bekymring i kirkelige – ikke alene i missionske – kredse ved udsigten til afviklingen af tilsynet. Hertil bidrog den skolebogskommission, der på socialdemokratisk foranledning arbejdede 1930-33 med et gennemsyn af eksisterende skolebøger især i religion, dansk og historie. Den skulle undersøge, om bøgerne med hensyn til stofvalg og fremstilling gav et grundlag, der var præget af videnskabelig, kulturhistorisk og fredsvenlig ånd. Betænkningen fra 1933 var stærkt kritisk over for lærebøgerne, ikke mindst de gængse bøger i kristendomskundskab. Var der optræk til en kirkekamp?

I den citerede artikel udtrykte Geismar til slut det grundtvigske standpunkt: *»Hvis det gælder at bevare den gamle Forbindelse mellem Skolen og Kirken, lader dette Maal sig efter vore Dages Lejlighed ikke naa paa nogen nemmere og sikrere Maade, end ved at lægge Ansvar i deres Hæn-*

der, som dog ene kan og bør bære det: de skolesøgende Børns Fædre og Mødre».

Grundtvigianerne i Venstre havde udsigt til en ikke ubetydelig gevinst: friskolerne – d.v.s. de private børneskoler uden eksamen – ville ikke blive underlagt det nye tilsyn, men hver for sig få mulighed for selv at vælge en tilsynsmand, der – med ministeriel godkendelse – skulle være det offentliges garant for skolens forsvarlige drift. Det havde længe været et stort ønske i friskolekredse. Den socialdemokratiske undervisningsminister F. J. Borgbjerg var da også så meget af en grundtvigianer, at denne indrømmelse ikke har voldt ham større kvaler. Noget tyder på, at han har betragtet friskolen som en hændende skoleform, så konsekvenserne ville blive beskedne.

Endnu et kort på hånden havde tilhængerne: de kunne henvise til de sønderjyske erfaringer efter genforeningen. Jacob Appel havde i 1920 og 1923 fået gennemført en lovgivning om folkeskolen i Sønderjylland – forberedt sammen med formanden for Sønderjysk Skoleforening Hans Jepsen Christensen. Her var det gejstlige tilsyn gledet ud – ikke ud fra en kirkefjendsk holdning, men som en reaktion mod det preussiske embedsmandsstyre. I hvert skoledistrikt var oprettet en skolekommission, valgt af distriktets kommunale vælgere. I Sønderjylland ansatte regeringen ved genforeningen tre amtsskolekonsulenter, der blev forretningsførende medlemmer af skoledirektionerne.

Det var et eksperiment, og der havde vist sig vellykket, ikke mindst fordi førstemanden blev den kloge og frisindede Nicolai Svendsen. Den styrelsesmæssige sækularisering havde ingenlunde svækket skolens kristne præg. De tre konsulenter – foruden Nicolai Svendsen, Ludvig Mortensen og N. J. Nielsen – havde vundet tillid hos både lærere og forældre.

Skolestyrelsesloven blev vedtaget 20. maj 1933. I folketetinget var der 88 ja-stemmer mod 21 nej-stemmer – otte venstrefolk undlod at stemme. I landstinget stemte 47 for, 13 imod. Det var Det konservative Folkeparti, der tegnede modstanden.

I dette politiske forløb er der foruden Borgbjerg en politiker, der nødvendigvis må nævnes, venstremanden Søren Stegger Nielsen. Han var formand for landstingsudvalget vedrørende tilsynsloven og sit partis ordfører i sagen. Han var selv lærer og nød stor tillid i skolekredse, bl.a. i Danmarks Lærerforening, for sin indsigt i skoleforhold. Mere end nogen anden havde han æren og ansvaret for, at de fleste venstrepolitikere til slut gik med til reformen og sikrede dens vedtagelse.

Tilsynsloven

Forliget om skoletilsynet blev af den firkantede slags. Præsten gled ud af det lokale tilsyn i skolekommissionen som født medlem, men han bevarerede tilsyn med religionsundervisningen (til 1970). Skolekommissionen blev ikke forældre- eller folkevalgt, som foreslået af Socialdemokratiet, men skulle fortsat udpeges af kommunalbestyrelsen. Der blev åbnet mulighed for oprettelse af forældreråd ved den enkelte skole (obligatoriske blev de først i 1970).

På det regionale plan blev de tidligere provstidirektioner erstattet af de langt færre amtsskoleledelser. Amtmanden blev formand og forretningsførende; som øvrige medlemmer indtrådte tre amtsrådsvalgte samt en af amtets provster, beskikket for seks år af undervisningsministeren. Han var en rest af det gejstlige tilsyn, bibeholdt indtil 1949.

Denne skoledirektion skulle tilse, at gældende bestemmelser blev overholdt i de kommunale skolevæsen; den skulle stadfæste undervisningsplaner for folkeskolen samt for ungdoms- og aftenskolerne. Den havde kaldet til folkeskolens lærerembeder, godkendelse af planer og overslag vedrørende opførelse og ombygning af skolebygninger, omlægning af skoledistrikter m.v. Altsammen gældende for landkommunerne i amtet, men ikke for købstadkommunerne. Disse stod som nævnt under direkte tilsyn af undervisningsministeren.

Den vigtigste nyhed på det regionale plan var amtsskolekonsulenten. Nu var han der omsider efter diskussioner i et kvart sekel. Men i beskåret skikkelse sammenlignet med Lærerforeningens ønsker og ordningen i Sønderjylland. Han var ikke medlem af skoledirektionen, men pædagogisk rådgiver for den. I lovens beskrivelse af stillingen var ordet tilsyn gledet ud under den politiske behandling – det var for ømtåleligt. Han var åremålsbeskikket.

Først efter 2. verdenskrig blev Kongeå-grænsen slettet, hvad tilsynet angår. Skoletilsynsloven 1949 ansatte også konsulenterne i det gamle land på embedstid. De sønderjyske konsulenter mistede ved fremtidige ansættelser deres position som medlemmer af skoledirektionen.

Mødet med ministeriet

Amtsskolekonsulentens arbejdsopgaver blev lidt nærmere bestemt i et cirkulære, som undervisningsministeriet udsendte den 13. april 1935 til samtlige skoledirektioner uden for København.

Han skulle udtale sig om alle forslag til skoleplaner og undervisnings-

planer og afgive erklæring i alle sager vedr. kredsens skolevæsen, som direktionen måtte forelægge ham. Han skulle deltage i dennes møder, dog uden stemmeret. Han skulle have fast kontortid en eller flere dage om ugen til forhandling med lokale skolemyndigheder, lærere eller andre om sager vedr. skolerne. Han skulle besøge kredsens skoler efter anmodning af skolemyndigheder eller tilkaldelse af lærere. Skolemyndigheder blev her defineret som: »foruden Undervisningsministeriet og Skoledirektionen samtlige Myndigheder i Kommunen, der har med det offentlige Skolevæsen at gøre – Kommunalbestyrelsen, Skolekommissionen, Forældrerådene og angaaende Tilsynet med Religionsundervisningen Sognepræsten«. Konsulenten var berettiget og på begæring forpligtet til at træde i direkte forhandling med skolekommissionen i sager vedr. en kommunes skolevæsen.

Et ikke uvigtigt led i virksomheden var indberetningerne. Han skulle modtage årlige indberetninger fra skolekommissionerne og på grundlag heraf udarbejde en samlet indberetning som skolevæsenet i amtet. Derudover skulle han give en særlig indberetning om de besøg, han havde aflagt i amtets skoler, med en redegørelse for arbejdet i disse. Begge indberetninger skulle han gennem skoledirektionen indsende til undervisningsministeriet.

Endelig skulle han iværksætte og lede instruktionskursus for lærerne i amtet og var pligtig til at føre tilsyn med ungdomsskoler og aftenskoler i amtets landkommuner efter skoledirektionens nærmere bestemmelse.

Hermed var sagt noget om opgaverne, men kun lidt om myndighed og magt. Hans kompetence var et følsomt felt. Den særlige indberetning måtte dog forudsætte, at skolebesøg faktisk fandt sted.

De nyudnævnte har følt usikkerheden. De mødtes i Fredericia den 22. juli 1935 for at drøfte situationen. Axel Jensen fra Holbæk indledte, og det er betegnende, at det første punkt i hans oplæg drejede sig om »Amtsskolekonsulenternes Bemyndigelse til at besøge Skolerne«. Det fremgår af en bevaret protokol over konsulenternes møder fra 22/7 1935 til 16/5 1956. Den yderst kortfattede omtale af dette første møde slutter med bemærkningen: »Det vedtoges ikke at danne nogen særlig Forening, men at samles til Møder, naar der er Anledning dertil. Axel Jensen indkalder til disse Møder. Stephansen fungerer som Sekretær«. Endnu deltog de sønderjyske amtsskolekonsulenter ikke; de kom først med året efter.

I følge protokollen fandt det næste møde sted i København den 1. oktober 1935. Også denne gang er referatet lakonisk, under en rubrikoverskrift

»Mødet i Ministeriet«. Det oplyses, at ministeriet havde sammenkaldt amtmænd og amtsskolekonsulenter. Man drøftede de spørgsmål, »som antagelig vilde blive draget frem, f.eks. Amtsskolekonsulentens Bemyndigelse, hans Ret til at paategne Ansøgninger, hans Tilsyn med Aftenskoler m.v.«. Referatet må altså dække et forberedende møde. Forløbet i ministeriet er ikke omtalt i protokollen.

Men det kender vi fra undervisningsministeriets arkiv, hvor der findes en ministeriel protokol med påtegningen »Møder med Amtsskolekonsulenterne. Referater«. Den dækker årene 1935-42. Heraf fremgår, at ministeriet den 2. oktober 1935 kl. 10 holdt et møde på rigsdagen med amtmænd og amtsskolekonsulenter uden for de sønderjyske landsdele til drøftelse af konsulenternes tjenstlige forhold. Undervisningsministeren (Borgbjerg) bød velkommen og deltog i begyndelsen. I øvrigt var ministeriet repræsenteret af departementschef A. Barfod, kontorchef Hergermann-Lindencrone, ekspeditionssekretær K. Paludan-Müller og fuldmægtig G. Hendriksen. De indbudte var alle mødt undtagen en amtmand. Statskonsulent F. C. Kaalund-Jørgensen er ikke nævnt i oversigten over de tilstedeværende, men han deltog i diskussionen.

Det vigtigste punkt på mødet var departementschef Barfods indledning, gengivet i protokollen og – næsten ordret – i Meddelelser vedrørende Folkeskolen og Seminarierne m.v. for Aaret 1935. I følge Barfod lå afgørelsen om stillingens indhold og myndighed ikke i ministeriet, men i direktionerne. Han ville derfor kun give en orientering om, »hvilke Tanker jeg personligt har gjort mig«.

Alligevel handlede Barfods foredrag om magten og kompetencen. Tanken med begrænsningen i konsulentens beføjelser – at han kun måtte besøge de skoler, hvortil han var udsendt eller tilkaldt – var ikke at udelukke ham fra skolerne, hvad skulle man så i det hele med ham? Begrænsningen var dikteret af »Frygten for Konsulenten som Inspektør, som Kritiker overfor Lærerne, som Indpisker af nye Metoder ... jeg tror, at finder Konsulenten kun den rigtige Form overfor Skolen, vil ingen besvære sig over eller beklage sig over hans Ankomst«.

Konsulenten var ikke tilsynshavende og kunne altså ikke holde visitater i gammeldags forstand, sagde Barfod. Kun når der var tale om, hvor vidt en lærer gjorde fyldest, altså i tilfælde, hvor der blev klaget over ham, kunne konsulenten – efter bemyndigelse – »holde en Slags »Visitats« i Skolen og afgive Indberetning til Direktionen, men til Tilsynsvirksomhed hører der efter mit Skøn noget mere, en vis stadig Kontrolvirksomhed med

Hensyn til Skolerne, og den kan Amtsskolekonsulenten ikke udøve».

Konsulenterne skulle ikke være lærernes overordnede, deres foresatte. Barfod frarådede derfor også, at de indlod sig på at give lærerne anbefalinger. Det var ikke opgaven at give lærerne karakterer, men i givet fald hjælp og vejledning. Frygten for ensretning var reel nok. *»Man ønsker ikke en Indpiskning af nye Metoder eller en Forkæmper for ny Principper i Undervisningen. For alle, der kommer i en Tilsynsstilling eller i det hele i en Stilling, hvor man skal bedømme andres Arbejde, gælder det efter mit Skøn i høj Grad, at man ikke maa ride en Kæphest eller være Partigænger. Man skal staa noget tilbage fra den Strid, der kæmpes i faglig Henseende, og bestræbe sig for at se med Forstaaelse baade paa den gamle Lærer, der gør sig Flid paa sin Manér, og paa den unge, der har hele Arbejdsskolens nyeste Ideer i Hovedet«.* Takt og varsomhed var nøgleord i Barfods formaninger.

Han udtrykte sin glæde over, at konsulenterne kom fra lærernes egen kreds. Men de måtte ikke opfatte sig først og fremmest som repræsentanter for lærerstanden. Hensynet »til det almene« var vigtigere. *»Deres egen Indflydelse i den ny Stilling vil ogsaa vokse og udvikle sig, jo stærkere man kan regne med, at det ikke ensidigt er Lærerstandens Ærinde, De gaar«.* Det var næppe nogen tilfældig formaning – som nævnt var flere af de ny konsulenter engageret i Danmarks Lærerforening.

I den efterfølgende diskussion holdt konsulenterne sig noget tilbage. En del amtmænd deltog, men spørgsmålenes rækkevidde var ikke stor. Man savnede erfaringerne. Men mødets afholdelse var vigtig. Det var en nydannelse og vidnede om den betydning, man i ministeriet tillagde den nye mand trods hans mangel på formel magt.

De første indberetninger

Nu gjaldt det om at høre nyt ude fra arbejdsmarken. Det hele var jo noget af et eksperiment. Derfor bad udgiveren af Meddelelser vedrørende Folkeskolen og Seminarierne m.v. – det var også Barfod – om, at amtsskolekonsulenterne hver for sig indsendte en kort redegørelse for, hvordan praksis havde udviklet sig i det første halve år. De findes trykt i de nævnte Meddelelser.

Generelt er de vidnesbyrd om den store arbejdsbyrde. Ikke mindst tilsynet med aftenskolerne synes at have beslaglagt megen tid. Der har været mange henvendelser og et stort kontorarbejde. Dette skulle vise sig at blive et problem.

Der er variationer i vilkårene. Nogle skoledirektioner har givet en generel bemyndigelse til skolebesøg i alle skoler – det gjaldt Københavns amt, Præstø og Odense amter (i »Folkeskolen« fremkom i december indsigelser, fordi konsulenten i Præstø amt havde fået bemyndigelse til at »visitere«). Andre steder har direktionerne ønsket at se tiden an og »lade Institutionen forme sig, efterhaanden som Kravene melder sig«, f.eks. i Frederiksborg, Svendborg, Hjørring og Randers amter.

I nogle beretninger mærkes, at overgangen til den nye stilling har været en kolbøtte. Der tales om begyndervanskeligheder i Viborg. Gennemgående er der glæde over samtalerne med lærerne, over drøftelser med forældrekredse og foredragsvirksomhed.

»Jeg kan sige, at jeg kun har været glad ved de Skolebesøg, jeg har aflagt; jeg har set og hørt adskilligt nyt og originalt ved Undervisningen, som jeg har noteret mig til eventuelt senere Afbenyttelse«, skriver O. A. Nielsen fra Bornholm. »Det er en svag Stilling, man fra Lovgivningens Side har givet Amtsskolekonsulenten. Ingen behøver at sende Bud efter ham, og det er ikke meget, han kan tage Initiativ til selv«, noterer Chr. Mejlgård fra Thisted amt. Men han tilføjer: »Til Trods herfor har det i den forholdsvis korte Tid vist sig, at der er Brug for Amtsskolekonsulenten, og at han ogsaa under de givne Kaar har Lejlighed til at gøre en Indsats og faar det mere og mere«. »Mange Lærere har udtalt Ønske om, at jeg skulde besøge deres Skoler«, nævner J. Drengsgaard i Gl. Aarhus og Gl. Skanderborg amt. De fleste har holdt adskillige foredrag, Axel Jensen i Holbæk har bl.a. talt for menighedsrådene i Holbæk amt om kirkens og skolens samarbejde under den nye tilsynslov.

Meget var endnu foreløbigt, uden instrukser og forretningsordner. Man famlede sig frem. Kun få instruktionskursus for lærere var planlagt. Men det vigtigste var, at de nye konsulenter ikke blev mødt med uvilje, men med accept. Flere af dem bemærker, at der er en bred interesse for folkeskolen. Øjensynlig forstod de at stikke fingeren i jorden. Et godt eksempel på loyalitet over for befolkningens skolesyn er det billede, Jens Dige tegner af den vestjyske skoleordning i Ribe amt. Han nævner to »meget vejende Fortrin«: »For det første lærer Børnene i Sommertiden praktisk Arbejde: ved at arbejde paa Marken og ved at tumle med Kreaturerne bliver de selvhjulpne og møder om Efteraaret friske og veloplagte til Skolearbejdet. Og alt dette, siger Vestjyden, betyder fuldt saa meget som Skolens Undervisning, hvad han utvivlsomt har Ret i. Endelig maa for det andet nævnes et næsten uvurderligt Gode: Forældrene i Vestjylland giver Vinter-

halvaaret saa at sige Barnet fuldtud til Skolen, som de da som Regel støtter af al Evne«. Dige er i hvert fald ikke indpisker af nye metoder eller skoleordninger.

Disse redegørelser virker troværdige. De skal ikke pynte på en situation, melde om sejre eller bekende nederlag. De giver et første indtryk, lidt betaget måske, af en ny arbejdsopgave. I hvert fald er det overbevisende, at konsulenterne er blevet brugt og rådspurgt. Det var alt i alt nok det allervigtigste.

Det historiske

Rakte det nye ud over det gamle?

Det nye var en delvis afvikling af det gejstlige tilsyn. Den medførte ikke nogen dramatik, endsige kirkekamp. I de fleste sogne valgte kommunalbestyrelsen sognepræsten til formand for skolekommissionen. En afkristning af skolen var uaktuel.

Det nye var endvidere oprettelsen af stillingen som amtsskolekonsulent, forbeholdt en folkeskolelærer. »En af vore egne«, som det hed. Ikke tilsynshavende, ikke en foresat, ikke en organisationsmand, men rådgiver, vejleder, mødeleder, støtte for lærere, der var kommet i klemme. Den magtløse, men måske just derfor tillidvækkende konsulent – det var noget nyt, et eksperiment ikke alene i skolen, vistnok i det hele taget i den offentlige forvaltning. Her rakte det nye ud over det gamle.

Stillingen var formet af et antibureaukratisk Venstre og en fordomsfri embedsmand, – en ikke uinteressant konstellation. Det var ikke små krav, der blev stillet til stillingens indehaver. Han skulle være pædagogisk rådgiver, vide hvordan lærere, børn og forældre oplevede skolens hverdag. Han skulle samtidig kende lovgivning og administrativ praksis (indskærpet af Barfod), så at hans råd kunne nytte noget. Ikke en inspektør, men en ankermand, der kunne virke ved sin personlighed. Det var den konsulent, grundtvigianerne i Venstre kunne forestille sig. Deri så Barfod nogle muligheder.

Et helt andet synspunkt blev repræsenteret af statskonsulenten for folkeskolen. I følge Højskolebladet 12/7 1935 (og Fyns Tidende 30/6) havde han forstået gevinsten ved konsulenterne således: »*Vi faar opbygget et langt bedre Indberetningssystem, der vil betyde, at jeg som Folkeskolekonsulent vil komme i Besiddelse af et fortræffeligt Kartotek over alle Folkeskolernes Forhold ...*«. Det var næppe det, der skulle siges i den situation.

Det er fristende til slut at bemærke, at mødet den 2. oktober fandt

sted præcis 100 år efter det første møde i den rådgivende stænderforsamling i Roskilde. Derpå har muligvis ingen tænkt. Den rådgivende myndighed, der dengang indførtes i forfatningssagen, holdt nu sit indtog i forvaltningen af folkeskolerne på landet. I begge tilfælde blev virkningen stor, i begge tilfælde personlighedspræget. Skal parallellen trækkes videre, bliver det med nævnelser af to klarsynede jurister, A. S. Ørsted og A. Barfod. Impulserne fra de sønderjyske forhold kunne også antydes.

En ny slags rådgivere var udpeget. Der var brug for dem. Så må stilles spørgsmålet, om de kunne magte opgaven. Det var jo et eksperiment.

Kilder og litteratur

Fhv. amtsskolekonsulent **Gotfred Petersen** har indsamlet et stort og meget værdifuldt materiale om de enkelte amtsskolekonsulenter. Det har han venligst stillet til min rådighed.

Amtsskolekonsulenterne. Mødeprotokol 1935-1956. Vil blive afleveret til Rigsarkivet.

Møder med Amtsskolekonsulenterne. Mødeprotokol 1935-1942. Undervisningsministeriets arkiv, 1. dep. Rigsarkivet

A. Barfod: Meddelelser vedrørende Folkeskolen og Seminarierne m.v. 1933 ff.

A. Barfod: Erindringer (Utrykt)

K. E. Bugge: Vi har religion. 1979.

Dansk Kirke-Stat I, 1934, Heri **Harald Ostenfeld:** Biskoppen.

Nicolai Svendsen: Sønderjysk Skæbne III, 1968.

Gunhild Nissen: Amtsskolekonsulent - Lovgivning og praksis i 30'erne (ang. praksis med særligt henblik på Holbæk amt). Utrykt opgave 1967.

Peter Ussing Olsen: Skolestyrets udvikling. Pyramiden og blomsten. 1982.

Folkeskolen. 1907 og 1933-35.

Højskolebladet. 1931, 1933, 1935.